

ทวารวดี

ความหมายและที่มาทางศิลปะ

* กฤษฎา พินศรี

รูปที่ ๑ พระพุทธรูปยืนเศียร คีรีประอมราวคี่
พบที่อำเภอสุโขทัย จังหวัดสุโขทัย
ที่มา : พิริยะ ไกรฤกษ์. อารยธรรมไทย
พื้นฐานทางประวัติศาสตร์ศิลปะ เล่ม ๑, หน้า ๕๘.

ทวารวดี เป็นชื่อที่นักโบราณคดีและนักประวัติศาสตร์ศิลปะใช้เรียกแคว้นหรือรัฐและสกุลช่างศิลปะสมัยประวัติศาสตร์สมัยแรกที่เจริญรุ่งเรืองอยู่ในดินแดนประเทศไทยปัจจุบันเป็นแคว้นหรือรัฐซึ่งวัฒนธรรมด้านต่าง ๆ เจริญขึ้นจากการรับอิทธิพลอารยธรรมอินเดีย โดยเฉพาะทางด้านศาสนาและศิลปกรรม มีรูปแบบแผนผังของเมือง สถาปัตยกรรม สิ่งก่อสร้าง ประติมากรรมรูปเคารพทางศาสนา รวมทั้งเครื่องประดับและเครื่องมือเครื่องใช้ในชีวิตประจำวันที่มีลักษณะเฉพาะเป็นของตนเอง

เชื่อกันว่ารัฐทวารวดีและวัฒนธรรมแบบทวารวดีเจริญขึ้นเมื่อราวพุทธศตวรรษที่ ๑๑ หรือ ๑๒ ถึง ๑๖ จากการสลายตัวของพุนั้น รัฐโบราณแห่งแรกที่รู้จักกันในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ศูนย์กลางที่แท้จริงและอำนาจทางการเมืองของแคว้นทวารวดีนั้นยังเป็นเรื่องที่ไม่สามารถหาข้อสรุปที่ชัดเจน เนื่องจากได้พบร่องรอยหลักฐานทางโบราณคดีที่แสดงถึงการแพร่กระจายของศิลปะและวัฒนธรรมแบบทวารวดีอย่างกว้างขวางคลุมพื้นที่เกือบทั้งหมดของประเทศไทยในปัจจุบัน กล่าวคือ นอกจากบริเวณที่ราบลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาในภาคกลางแล้ว ยังแพร่ขยายขึ้นไปทางภาคเหนือที่จังหวัดลำพูน ทางภาคตะวันออกที่เมืองศรีมโหสถ จังหวัดปราจีนบุรี ทางภาคตะวันออกเฉียงเหนือบริเวณที่ราบสูงโคราช ไปจนถึงเมืองฟ้าแดดสงยาง ในจังหวัดกาฬสินธุ์ และทางภาคใต้ลงไปถึงแถบจังหวัดปัตตานี นอกจากนี้ ยังได้พบศิลปกรรมที่มีลักษณะเช่นเดียวกันกับศิลปะทวารวดีในดินแดนใกล้เคียง เช่น บริเวณภาคใต้ของประเทศไทยและบางส่วนของประเทศกัมพูชา

ด้วยเหตุที่ศิลปวัฒนธรรมแบบทวารวดี แผ่ขยายออกไปอย่างกว้างขวางเช่นนี้ นักวิชาการปัจจุบันส่วนใหญ่จึงมีแนวความคิดที่ว่า ศิลปวัฒนธรรมดังกล่าวเป็นลักษณะของวัฒนธรรมร่วมรูปแบบหนึ่งที่เกิดจากการรับอิทธิพลทางอารยธรรมจากประเทศอินเดียเช่นเดียวกัน ในระยะเวลาใกล้เคียงกัน และมีการแสดงออกทางด้านศิลปวัฒนธรรมที่คล้ายคลึงกัน

หลักฐานทั้งเอกสารและโบราณวัตถุได้แสดงให้เห็นว่า ผู้คนหรือชุมชนที่อาศัยอยู่ในประเทศไทยรวมทั้งประเทศใกล้เคียงได้มีการติดต่อสัมพันธ์โดยเฉพาะด้านการค้ากับประเทศอินเดียตั้งแต่สมัยโบราณ ในมหากาพย์รามายณะได้กล่าวถึงดินแดนเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ในชื่อว่า “สุวรรณทวีป” หมายถึงคาบสมุทรทองคำ หรือ “สุวรรณภูมิ” ซึ่งหมายถึงดินแดนแห่งทอง โดยกล่าวว่าพ่อค้าอินเดียเดินทางมาติดต่อค้าขายกับกลุ่มประเทศทางตะวันออก ตั้งแต่ต้นพุทธกาลวรรณกรรมทางพุทธศาสนาเป็นต้นว่า มหาชนกชาดก มลिनทปัญหา ได้กล่าวถึงพ่อค้าอินเดียที่เดินทางมาค้าขายเพื่อแสวงหาความร่ำรวยทางดินแดนสุวรรณภูมิ โดยกล่าวว่าพ่อค้าเหล่านี้ได้เดินทางออกจากเมืองท่าต่างๆ ทั้งจากฝั่งตะวันตกและตะวันออกของอินเดีย นอกจากนี้ยังได้กล่าวถึงดินแดนสำคัญในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ซึ่งมีบางแห่งเชื่อว่าตั้งอยู่ในบริเวณที่เป็นประเทศไทยปัจจุบัน ร่องรอยการติดต่อแลกเปลี่ยนสินค้าระหว่างชาวอินเดียและผู้คนในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ยังปรากฏให้เห็นเด่นชัดจากหลักฐานโบราณวัตถุจำพวก ลูกปัดหินและแก้ว ภาชนะสำริดต่างๆ ที่มีแหล่งผลิตในประเทศอินเดียตั้งแต่ราวพุทธศตวรรษที่ ๓ - ๕ (ผาสุข อินทราวุธ. ๒๕๔๒ : ๔๗-๔๘, ๙๐-๙๑)

อย่างไรก็ดี หลักฐานที่แสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์ทางด้านศาสนาระหว่างอินเดียกับดินแดนในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ได้เริ่มปรากฏขึ้นหลังจากนั้น คือ เมื่อราวพุทธศตวรรษที่ ๖ - ๘ เนื่องจากได้พบประติมากรรมพระพุทธรูปสำริดที่สร้างขึ้นในศิลปะอินเดียแบบอมราวดี ซึ่งมีลักษณะสำคัญ คือ ประทับยืนตรง พระพักตร์กลม ขมวดพระเกศาใหญ่ค่อนข้างแบนพระอุษณิষะหรือพระเกตุมาลาสูงชันเล็กน้อย พระเนตรมักกลมอยู่เสมอ ครองจีวรห่มเฉียง เปิดอังสาขวาโดยขอบจีวรด้านบนเริ่มห่มจากพระอังสาซ้ายอีกครึ่งหนึ่ง ขายขอบจีวรเบื้องพระปฤษฎางค์ตกลงไปตรง ๆ ที่เบื้องล่างใกล้พระบาท มีขอบจีวรห่มด้านเป็นวงกลมขึ้นจากทางด้านขวาขึ้นมาพาดพระหัตถ์ซ้าย และตกลงทางด้านซ้ายของพระองค์จนถึงขอบล่างของสบง อันเกิดจากการใช้พระหัตถ์ซ้ายยกจีวรด้านนั้นขึ้น พระกรทั้ง ๒ ข้างอยู่ในระดับเดียวกัน โดยช่วงพระกรล่างยื่นตั้งฉากออกมาทางด้านหน้า มักแสดงวิตรรกมูทรา (ปางแสดงธรรม) หรืออภัยมูทรา (ปางประทานอภัย) ในพระหัตถ์ขวา ส่วนพระหัตถ์ซ้ายแสดงกกุณมูทรา (หันฝ่าพระหัตถ์ออกจับชายจีวร) ดังเช่น พระพุทธรูปที่พบที่เกาะเซเลเบส หมู่เกาะ

รูปที่ ๒๖ รูปพระสงฆ์อุ้มบาตร พบที่อำเภอคูทอง จังหวัดสุพรรณบุรี

ที่มา : สุภัทรทิศ ศิกฤต. ศิลปะในประเทศไทย, รูปที่ ๓๐.

รูปที่ ๓๐ ชิ้นส่วนพระพุทธรูปนาคนปรก พบที่อำเภอคูทอง จังหวัดสุพรรณบุรี

ที่มา : ผาสุข อินทราวุธ. ทวารวดี การศึกษาเชิงวิเคราะห์จากหลักฐานทางโบราณคดี, หน้า ๒๖๒๔.

รูปที่ ๔ พระพุทธรูปศิลา ไม่ทราบที่มา
จัดแต่งในพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ พระนคร
ที่มา : พิริยะ ไกรฤกษ์. ศิลปะทักซิโตนก่อนพุทธศตวรรษที่ ๑๙,
หน้า ๑๑๙

รูปที่ ๕ พระพุทธรูปนาคปรก พบที่เมืองย้าย
อำเภอลำปวยลามา จังหวัดบุรีรัมย์
ที่มา : สุภัทรทิศ ศักกุล. ศิลปะในประเทศไทย,
รูปที่ ๑๑.

อินโดนีเซีย ที่ตั้งเดิม ประเทศเวียดนาม ที่อำเภอสุโขทัย จังหวัด
นราธิวาส ประเทศไทย (รูปที่ ๑) เป็นต้น

อมราวดี เป็นชื่อเรียกศิลปกรรมรูปแบบหนึ่งที่เจริญรุ่งเรืองขึ้น
ทางภาคตะวันออกเฉียงใต้ของประเทศอินเดีย แถบลุ่มแม่น้ำกฤษณาและ
โคทาวรีในดินแดนอันธระ ซึ่งปกครองโดยราชวงศ์ศาตวาหนะ
(พุทธศตวรรษที่ ๖-๘) มีเมืองหลวงแห่งแรก คือ เมืองจริกกุลัม (สันนิษฐาน
ว่า คือเมืองสรีวิไลล์ในปัจจุบัน) และเมืองหลวง

แห่งที่สอง คือ เมืองธัญญกุกะ ซึ่งต่อมาเรียกว่าอมราวดี (อยู่
บริเวณเมืองธัญญโกธในปัจจุบัน) ราวกลางพุทธศตวรรษที่ ๘ กษัตริย์
แห่งราชวงศ์อิชชวากุได้ยึดอำนาจจากราชวงศ์ศาตวาหนะที่เริ่มอ่อนแอลง
และตั้งเมืองหลวงแห่งใหม่ชื่อ วิชัยบุรี ขึ้นบริเวณหุบเขานาคารชุนโกณฑะ
แม้ว่ากษัตริย์ราชวงศ์อิชชวากุ (พุทธศตวรรษที่ ๘-๑๐) บางองค์จะนับถือ
ศาสนาพราหมณ์ แต่พระราชินีและเจ้าหญิงหลายพระองค์ทรงนับถือ
พุทธศาสนา และมีการสร้างพุทธสถานควบคู่ไปกับศาสนสถานใน
ศาสนาพราหมณ์ ทำให้รูปแบบศิลปะอมราวดีที่เจริญรุ่งเรืองขึ้นในสมัย
ราชวงศ์ศาตวาหนะได้วิวัฒนาการต่อไปอีกในสมัยนี้

อาจกล่าวได้ว่า ศิลปะอมราวดีส่วนใหญ่สะท้อนให้เห็นถึงความ
เจริญทางพุทธศาสนาในดินแดนอันธระในช่วงพุทธศตวรรษที่ ๖ - ๑๐
และจากที่ตั้งของอันธระเทศที่ครอบคลุมดินแดนชายฝั่งทะเลตะวันออก
จดตะวันตก ซึ่งเอื้อต่อการติดต่อสัมพันธ์กับดินแดนต่าง ๆ ในเอเชียทั้ง
ในทางการค้าและการเผยแพร่ศาสนา อิทธิพลของศิลปะในพุทธศาสนา
แบบอมราวดีจึงแพร่ไปอย่างกว้างขวางยังดินแดนใกล้เคียง คือ ศรีลังกา
ตลอดจนที่อยู่ไกลออกไปในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ดังที่ได้พบหลักฐาน
ประติมากรรมพระพุทธรูปแบบอมราวดีในดินแดนหลายแห่งดังกล่าวข้างต้น

สำหรับหลักฐานที่เก่าที่สุดที่แสดงว่าศิลปะอมราวดีจากลุ่มแม่น้ำ
กฤษณา-โคทาวรี ทางภาคตะวันออกเฉียงใต้ของประเทศอินเดีย ได้ส่ง
อิทธิพลให้แก่ศิลปกรรมที่สร้างขึ้นในบริเวณประเทศไทย อาจได้แก่หลัก
ฐานประติมากรรมดินเผาและลวดลายปูนปั้นประดับศาสนสถานพบที่
เมืองอุทอง เป็นต้นว่า ประติมากรรมดินเผารูปพุทธสาวก ๓ องค์ ถือบาตร
ครองจีวรห่มคลุมเป็นริ้ว (รูปที่ ๒) และประติมากรรมปูนปั้นรูปพระ
พุทธรูปนาคปรกที่ประทับนั่งขัดสมาธิแบบหลวม ๆ แบบที่เรียกว่า “ปรยง
กาสนะ” คือ การนั่งขัดสมาธิราบซึ่งมีเพียงข้อพระบาทที่ไขว้กันส่วน
พระขงษ์สองข้างจะกางออกไปมาก ตามแบบที่เป็นที่นิยมในศิลปะ
แบบอมราวดี (รูปที่ ๓) คติการสร้างพระพุทธรูปนาคปรกนั้น ยัง
เป็นคตินิยมของสกุลช่างอมราวดีโดยเฉพาะและไม่เคย ปรากฏ
มาก่อนในศิลปะคันธาระ มอรา หรือคุปตะ

จากลักษณะการครองจีวรห่มคลุมของรูปพระสาวกและการสร้าง
พระพุทธรูปนาคปรกที่เป็นที่นิยมและมักพบอยู่เสมอในภาพสลักนูนต่ำ
สกุลช่างนาคารชุนโกณฑะและโคลิซึ่งนักวิชาการจัดอยู่ในศิลปะ

อมราวดีตอนปลาย (สุภัทรดิศ ดิศกุล. ๒๕๔๗ : ๒๗, ๓๗) ประติมากรรมดังกล่าวจึงน่าจะกำหนดอายุได้ในราวพุทธศตวรรษที่ ๙- ๑๐

สำหรับพระพุทธรูปลอยองค์ที่แสดงถึงอิทธิพลศิลปะอินเดียแบบอมราวดี อาจได้แก่ พระพุทธรูปศิลาองค์หนึ่ง ซึ่งปัจจุบันจัดแสดงอยู่ในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติพระนคร กรุงเทพฯ พระพุทธรูปดังกล่าวมีสภาพชำรุดเหลือเพียงส่วนบน ลักษณะพระพักตร์กลม พระอุษณิษะนูนขึ้นเพียงเล็กน้อย เม็ดพระศกเป็นขมวดกันหอยขนาดใหญ่ค่อนข้างแบน ครองจีวรห่มเฉียงค่อนข้างหนา ขอบจีวรด้านข้างทำเว้าลึกเกือบถึงบันพระองค์พาดผ่านพระอุระเป็นวงโค้งแบบพื้นเมือง ส่วนล่างของพระพุทธรูปหักหายไปแล้ว แต่ทางด้านหน้ายังคงแลเห็นขอบจีวรหนาจากเชิงจีวรด้านขวาวิ่งขึ้นไปพาดพระกรซ้าย ชายจีวรด้านหลังตกลงตรง ๆ แบบอมราวดี แต่จีวรเรียบไม่มีริ้วแบบพระพุทธรูปคุปตะ อย่างไรก็ตามก็ดี เนื่องจากพระพุทธรูปองค์นี้พระหัตถ์ซ้ายยังคงกำอยู่เหนือพระอุระตามแบบที่นิยมทำในศิลปะอมราวดียุคต้น จึงอาจเป็นแบบอย่างของพระพุทธรูปลอยองค์ที่เก่าที่สุดองค์หนึ่งที่ค้นพบในประเทศไทย รวมถึงทั้งในอินโดจีนเท่าที่รู้จักกันในปัจจุบัน โดยกำหนดอายุอยู่ในราวพุทธศตวรรษที่ ๑๐-๑๑ (สุภัทรดิศ ดิศกุล. ๒๕๔๔ : ๑๒, รูปที่ ๔)

นอกจากนี้ ยังได้พบพระพุทธรูปนาครกทางภาคตะวันออกเฉียงเหนือที่เมืองฝ้าย อำเภอลำปลายมาศ จังหวัดบุรีรัมย์ ที่อาจเป็นอีกตัวอย่างหนึ่งซึ่งแสดงให้เห็นถึงอิทธิพลของสกุลช่างอมราวดี พระพุทธรูปดังกล่าวประทับนั่งขัดสมาธิราบแบบหลวมๆ เคาะพระพักตร์ยังคงมีลักษณะคล้ายพระพุทธรูปอินเดียอยู่มาก (รูปที่ ๕)

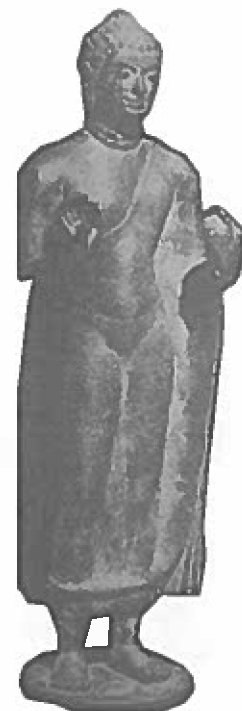
ราวต้นพุทธศตวรรษที่ ๑๐ ราชวงศ์อิศรวาญได้เสื่อมอำนาจลง ไม่นานหลังจากนั้น ดินแดนอานธระก็ได้ถูกรวมเข้าเป็นส่วนหนึ่งของอาณาจักรซึ่งปกครองโดยราชวงศ์ปัลลวะ มีเมืองหลวงอยู่ที่เมืองกาญจิปุรัมศาสนาแบบที่เรียกว่า อานธระ-ปัลลวะ ขึ้นทางตอนใต้ของประเทศอินเดีย

ได้พบประติมากรรมที่อาจแสดงถึงอิทธิพลของศิลปะอมราวดีแบบอานธระ-ปัลลวะในแหล่งโบราณคดีในประเทศไทยอย่างน้อย ๓ องค์ ทั้งหมดเป็นพระพุทธรูปสำริด องค์แรกได้แก่ พระพุทธรูปที่พบที่จังหวัดร้อยเอ็ด ซึ่งมีลักษณะพระพักตร์กลม พระอุษณิษะรูปกรวย ขมวดพระเกศาเล็กลงประทับยืนตรง ขมวดพระเกศาค่อนข้างหนา ครองจีวรเฉียงแบบอมราวดี แต่จีวรเรียบไม่มีริ้ว พระหัตถ์แสดงอภัยมุทรา (ปางประทานอภัย) พระหัตถ์ซ้ายแสดงกกุฏมุทรา (รูปที่ ๖)

ส่วนพระพุทธรูปอีก ๒ องค์ อาจสร้างขึ้นภายหลังพระพุทธรูปที่พบที่จังหวัดร้อยเอ็ดเล็กน้อย เนื่องจากมีลักษณะของศิลปะคุปตะเข้ามาปะปนมากแล้ว ได้แก่ พระพุทธรูปที่พบที่จังหวัดสงขลา มีลักษณะยืนเอียงตนเล็กน้อยแบบคุปตะ พระพักตร์กลม พระอุษณิษะเตี้ย ขมวดพระเกศาใหญ่ ครองจีวรเฉียงไม่มีริ้ว บางแบบพระองค์ แลเห็นพระซงฆ์และเส้นขอบสบงที่บันพระองค์ พระหัตถ์ทั้งสองข้างยื่นตั้งฉากออกมาทางด้านหน้า พระหัตถ์ขวาแสดงวิตรรคมุทรา พระหัตถ์ซ้ายกำชายจีวรหันเข้า (รูปที่ ๗) พระพุทธรูป

รูปที่ ๖ พระพุทธรูปสำริด พบที่จังหวัดร้อยเอ็ด
ที่มา : กรมศิลปากร เมืองร้อยเอ็ด, หน้า ๓๕

รูปที่ ๗ พระพุทธรูปสำริด พบที่จังหวัดสงขลา
ที่มา : Jean Boisselier The Heritage of Thai Sculpture, Fig. 38.

พระพุทธรูปสำริด พบที่จังหวัดนครศรีธรรมราช
กรมศิลปากร. นำชมพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ
นครศรีธรรมราช, หน้า ๖๒.

รูปที่ ๘ พระพุทธรูปสำริด จากพุทธบาท
ประเทศอินเดียภาคใต้

ที่มา : P.R. Srinivasan. Bronzes of South India.
Fig. 8.

รูปอีกองค์หนึ่งค้นพบที่อำเภอสิชล จังหวัดนครศรีธรรมราช ปัจจุบันอยู่ในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ นครศรีธรรมราช ยังคงลักษณะยืนตรง การครองจีวรห่มเฉียง จีวรเรียบ มีเพียงริ้วบางๆ ในเนื้อจีวร พระพักตร์ ขวาชำรุดไปอาจแสดงวิตรรกมูทราหรือภัยมูทรา พระกรซ้ายกำขายจีวร หายพระหัตถ์ออกในลักษณะวรมูทราหรือปางประทานพร คล้ายพระพุทธรูปในศิลปะคุปตะ(รูปที่ ๘) พระพุทธรูปกลุ่มนี้คงมีอายุราวพุทธศตวรรษที่ ๑๑-๑๒

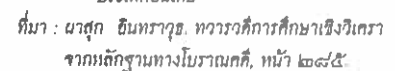
ที่มาหรือแรงบันดาลใจของพระพุทธรูปกลุ่มนี้ น่าจะเกี่ยวข้องกับกลุ่มพระพุทธรูปที่สืบต่อมาจากศิลปะอมราวดีช่วงสุดท้ายในศิลปะแบบอานธาระ-ปัลลวะ สกฺลช่างพุทธบาท (Buddhapad) พระพุทธรูปดังกล่าวมีรูปแบบที่คลี่คลายไปจากศิลปะอมราวดีโดยรับอิทธิพลของศิลปะคุปตะเข้ามาผสมผสาน ลักษณะสำคัญของพระพุทธรูปแบบอมราวดียังปรากฏที่การประทับยืนตรง พระพักตร์ทรงกลม พระอุษณิষะเตี้ย ขมวดพระเศวตใหญ่ พระหัตถ์ทั้ง ๒ ข้างตั้งฉากยื่นยาวออกมาทางด้านหน้าแสดงภัย-กฏมูทรา ครองจีวรห่มเฉียง ยกเป็นขอบหน้าที่ยื่นพระบาทขวาพาดเป็นเส้นโค้งไปยังพระหัตถ์ซ้าย และปล่อยชายให้ตกลงข้างพระองค์จนถึงปลายขอบสบง อิทธิพลของศิลปะคุปตะปรากฏโดยลดความสำคัญของริ้วจีวรลงเป็นริ้วในเนื้อจีวรเพียงบาง ๆ จีวรเรียบบางแนบพระองค์แลเห็นพระขงฆ์และเส้นขอบสบงที่ขึ้นพระองค์ เช่นเดียวกับพระพุทธรูปแบบคุปตะ (รูปที่ ๙) พระพุทธรูปดังกล่าวนี้ได้รับการกำหนดอายุในราวพุทธศตวรรษที่ ๑๐ (P.R. Srinivasan, 1963 : 19-20)

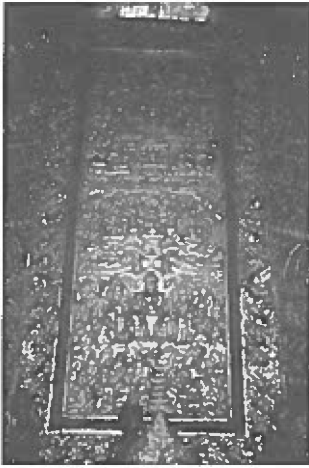
นอกจากศิลปกรรมที่สร้างขึ้นเนื่องในพุทธศาสนาแล้ว ยังได้พบศิลปกรรมในศาสนาฮินดูที่สร้างขึ้น โดยได้รับอิทธิพลจากศิลปะอมราวดีตอนปลายในประเทศไทยด้วย เป็นต้นว่า ประติมากรรมรูปพระวิษณุศิวลพที่วัดศาลาทั้ง อำเภอไชยา จังหวัดสุราษฎร์ธานี (รูปที่๑๐) ลักษณะเป็นพระนารายณ์ ๔ กร พระหัตถ์ซ้ายหน้าทรงถือสังข์ อยู่ระดับพระโสณี พระหัตถ์ขวาหน้าทรงแสดงปางประทานอภัยในระดับพระอุระ พระหัตถ์ขวาหลังทรงถือคทาพระหัตถ์ซ้ายหลังซึ่งคงถือจักรนั้นหักหายไปทรงสวมกิริยมงกุฎ (หมวกทรงกระบอก) ทรงสูง สวมมณฑลซึ่งประดับด้วยพู่ยาวทอดอยู่เหนือพระอังสา ทรงครองศอ พาหุรัดและทองพระกร ทรงนุ่งผ้าโจงยาวมีผ้าคาดเอวและคาดบั้นเหน่งทับ ส่วนปลายของผ้าคาดเอวทั้งสองชายยาวลงไปจรดฐาน ซึ่งนักวิชาการบางท่านเชื่อว่าเป็นประติมากรรมที่แสดงอิทธิพลศิลปะอินเดีย จากกลุ่มประติมากรรมรูปพระวิษณุที่พบในลุ่มแม่น้ำกฤษณา ภายใต้การปกครองของราชวงศ์อิชวาภู (พริยะ ไกรฤกษ์, ๒๕๒๔ : ๗)

การที่ได้พบหลักฐานต่างๆจำนวนมากและสอดคล้องกัน จึงจะนำไปสู่ข้อสรุปได้ว่าการติดต่อสัมพันธ์กันระหว่างชาวอินเดียกับผู้คนในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้รวมทั้งในประเทศไทย อันเป็นผลให้พุทธศาสนาจากศูนย์กลางพุทธศาสนาในลุ่มแม่น้ำกฤษณาและโคทาวรี(อินเดียภาคตะวันออกเฉียงใต้) แผ่เข้ามาและส่งอิทธิพลทางศิลปะในระยะเริ่มแรกให้กับดินแดนแถบนี้

ในช่วงเวลาใกล้เคียงกันคือราวพุทธศตวรรษที่ ๙-๑๑ บริเวณภาคเหนือของอินเดียปกครองโดยราชวงศ์คุปตะซึ่งสถาปนาโดยพระเจ้าจันทรคุปต์

สำหรับพระพุทธรูปประทับนั่งห้อยพระบาทสลักนูนต่ำมักทำเป็นภาพ
เหตุการณ์ในพุทธประวัติตอนสำคัญ เช่น ตอนแสดงมหาปฏิกิริยาที่เมือง
สาวัตถี เป็นต้นว่าแผ่นจำหลักศิลาพบที่เมืองนครปฐมโบราณแผ่นภาพสลักที่
ประดิษฐานอยู่ด้านหลังของฐานพระพุทธรูปประธานที่วัดสุทัศนเทพวราราม
(รูปที่ ๑๓) พระพุทธรูปเหล่านี้มักมีพุทธลักษณะอย่างหนึ่งที่เหมือนกัน คือ
แสดงปางวิตรรกะหรือปางประทານธรรมด้วยพระหัตถ์ขวา และวาง
พระหัตถ์ซ้ายบนพระเพลา

รูปที่ ๑๓ ภาพสลักพุทธประวิติ พบที่จังหวัดนครปฐม ปัจจุบันอยู่ในวิหารพระศรีศากยมุนี วัดสุทัศนเทพวราราม กรุงเทพฯ
ที่มา : สุภัทรทิศ ศิลปะในประเทศไทย, รูปที่ ๑๖.

รูปที่ ๑๔ พระพุทธรูปประทับนั่งห้อยพระบาท วัดหน้าพระเมรุ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา
ที่มา : กรมศิลปากร. พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระปฐมเจดีย์, หน้า ๕๗.

รูปที่ ๑๕ พระพุทธรูปประทับนั่งห้อยพระบาท ศิลปะจาม ประเทศเวียดนาม
ที่มา : Emmanuel Guillon. Cham Art, p.82.

นอกจากนี้ ยังได้พบพระพิมพ์ในสมัยทวารวดีอีกเป็นจำนวนมาก พระพิมพ์บางรูปแบบอาจแสดงถึงอิทธิพลของพุทธศาสนาหายาน เป็นต้นว่า พระพิมพ์ปางแสดงเทศนาพระสังฆธรรมปุนริกสูตร บนยอดเขาคิชฌกูฏหรือปางแสดงมหาปาฏิหาริย์ ซึ่งอาจเปรียบเทียบได้กับ ภาพสลักในถ้ำต่างๆในแคว้นเดกขาน เช่น ถ้ำการลิ ถ้ำกันเหริ และ ถ้ำอชันดาที่ ๗ (ผาสูก อินทราวุธ. ๒๕๔๒ : ๑๖๔-๑๖๕)

แม้ว่าพระพุทธรูปประทับนั่งห้อยพระบาทจะเป็นที่นิยมในศิลปะอินเดียแบบคุปตะและหลังคุปตะ และพระพุทธรูปประทับนั่งห้อยพระบาทในศิลปะทวารวดีอาจรับอิทธิพลมาจากทั้งสองกลุ่มงานศิลปะนี้ แต่ก็เป็นที่สังเกตว่า พระพุทธรูปประทับนั่งห้อยพระบาทในศิลปะทวารวดีโดยเฉพาะในภาพสลักนูนต่ำมักแสดงปางปรทานธรรมโดยการวางพระหัตถ์ซ้ายลงบนพระเพลา อันเป็นลักษณะเฉพาะของศิลปะแบบอมราวดี (สุภัทรทิศ ศิลปะ. ๒๕๔๗ : ๓๗) ในขณะที่พระพุทธรูปประทับนั่งห้อยพระบาทในศิลปะอินเดียแบบคุปตะและหลังคุปตะมักแสดงปางปรทานธรรมโดยใช้ทั้งสองพระหัตถ์ รูปแบบของพระพุทธรูปประทับนั่งห้อยพระบาทในศิลปะทวารวดีจึงอาจได้รับโดยผ่านมาจากศิลปะอมราวดีก็เป็นได้

นอกจากนี้ พระพุทธรูปห้อยพระบาทในศิลปะทวารวดียังอาจได้รับอิทธิพลมาจากแหล่งอื่นนอกเหนือจากอินเดียด้วย พระพุทธรูปประทับนั่งห้อยพระบาทองค์หนึ่งที่วัดหน้าพระเมรุ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา มีลักษณะที่พิเศษแปลกไปกว่าพระพุทธรูปประทับนั่งห้อยพระบาทองค์อื่นๆ ที่พบในประเทศไทยรวมทั้งในประเทศอินเดีย ได้แก่ ลักษณะการวางพระหัตถ์ทั้งสองบนพระขาน (รูปที่ ๑๔) ซึ่งหากการวางพระหัตถ์ของพระพุทธรูปองค์นี้ไม่ได้เกิดจากการถูกดัดแปลงแก้ไขภายหลัง ก็นับว่ามีลักษณะคล้ายกันมากกับพระพุทธรูปประทับนั่งห้อยพระบาทบางองค์ในศิลปะจาม (รูปที่ ๑๕) ที่อาจได้รับอิทธิพลมาจากพุทธรูปประทับนั่งห้อยพระบาทในศิลปะจีนสมัยราชวงศ์สุย (Emmanuel Guillon, 2001 : 81-82) รวมทั้งพระพุทธรูปประทับนั่งห้อยพระบาทองค์หนึ่งพบทางภาคใต้ที่วัดถ้ำคูหา อำเภอกาญจนดิษฐ์ จังหวัดสุราษฎร์ธานี (รูปที่ ๑๖) ที่มีลักษณะประทับนั่งห้อยพระบาทโดยวางพระหัตถ์ซ้ายอยู่เหนือพระขาน พระหัตถ์ขวาหักหายไป สันนิษฐานว่าคงแสดงปางปรทานธรรม พระพักตร์ รูปสี่เหลี่ยม พระกรรณยาว เม็ดพระศกใหญ่ อุษณิษะสูง ซึ่งนักวิชาการบางท่านเชื่อว่าได้รับอิทธิพลจากศิลปะจาม (พิริยะ ไกรฤกษ์. ๒๕๒๓ : ๗)

พระพุทธรูปที่แสดงให้เห็นอิทธิพลของศิลปะอินเดียแบบคุปตะและหลังคุปตะอีกรูปแบบหนึ่ง ได้แก่ กลุ่มพระพุทธรูปยืน ครองจีวรห่มคลุม จีวรเรียบไม่มีริ้ว ขอบจีวรพาดผ่านพระข้อกรทั้งสองข้าง ชายจีวรที่ตกลงไปยังข้อพระบาทมีลักษณะเป็นรูปโค้งคล้ายตัว U แสดงปางปรทานพรด้วยพระหัตถ์ขวาซึ่งห้อยตรงขนานกับพระวรกาย ทงายฝ่าพระหัตถ์

ออกด้านหน้า พระกรซ้ายยกขึ้นยึดชายจีวรไว้ระดับพระอุระ อันเป็นรูปแบบที่พบอยู่ทั่วไปในศิลปะคุปตะและหลังคุปตะ เช่น พระพุทธรูปที่พบที่วัดร่อ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา (รูปที่ ๑๗) ซึ่งอาจเปรียบเทียบกับพระพุทธรูปที่หน้าถ้ำอชันดาที่ ๑๙ (รูปที่ ๑๘)

นอกจากนี้ ยังมีกลุ่มพระพุทธรูปที่แสดงปางวิตรรกะหรือปางแสดงธรรมโดยการยกพระหัตถ์ทั้งสองข้างขึ้นบริเวณพระอุระ พระหัตถ์ขวาจับเป็นวงกลมในลักษณะของธรรมจักร พระหัตถ์ซ้ายประคองพระหัตถ์ขวาหรือธรรมจักร และพระพุทธรูปที่แสดงปางวิตรรกะด้วยการยกพระหัตถ์ทั้งสองข้างตั้งขึ้นและยื่นไปด้านหน้าในระดับพระอุระ นิ้วพระหัตถ์จับเป็นวงกลมทั้งสองข้าง ถ้าครองจีวรห่มเฉียงจะปรากฏชายจีวรสั้นเหนือพระอังสาซ้ายแบบพระพุทธรูปสมัยหลังคุปตะ (รูปที่ ๑๙)

อย่างไรก็ดี ได้มีผู้ศึกษาการแสดงปางวิตรรกะทั้งสองพระหัตถ์ของพระพุทธรูปกลุ่มนี้ และพบว่ามีความเกี่ยวข้องกับพระพุทธรูปประทับยืนแสดงวิตรรก-กฏกมุทรา ในศิลปะอินเดียแบบอมราวดีตอนปลายและศิลปะลังกาแบบอนูราธปุระ (เชษฐ ติงสฺยวณฺสี, ๒๕๔๔ : ๔๑-๔๒) ซึ่งอาจเป็นหลักฐานที่แสดงถึงความสัมพันธ์ทางศาสนาและรูปแบบทางศิลปะระหว่างวัฒนธรรมอมราวดีตอนปลาย-อนูราธปุระกับวัฒนธรรมทวารวดีที่ยังคงสืบเนื่องต่อมาได้ในอีกทางหนึ่ง

ในราวพุทธศตวรรษที่ ๑๔-๑๖ ราชวงศ์ปาละมีอำนาจขึ้นทางภาคตะวันออกเฉียงเหนือของอินเดียแถบแคว้นพิหารและเบงกอล กษัตริย์ราชวงศ์ปาละทรงอุปถัมภ์พุทธศาสนานิกายมหายานตันตระซึ่งมีศูนย์กลางอยู่ที่เมืองนาลันทา ปุทธปุระ และไมนามติ อิทธิพลของศิลปะแบบปาละที่มีต่อศิลปะทวารวดีนั้น อาจเห็นได้จากพระพุทธรูปนั่งซึ่งบางครั้งมีขอบจีวรจากพระอังสาซ้ายพาดผ่านข้อพระหัตถ์และพระโสณิ (รูปที่ ๒๐) นอกจากนี้ ยังปรากฏให้เห็นชัดเจนในพระพิมพ์ที่นิยมสร้างในศิลปะทวารวดี โดยเฉพาะพระพิมพ์ภาพพระพุทธรูปประทับภายในชุ่มสถูปแบบพุทธคยา

พระพิมพ์ลักษณะดังกล่าวถือกำเนิดขึ้นเป็นครั้งแรกในศิลปะแบบปาละ ดังเช่น พระพิมพ์ที่พบที่ระฆุมปุระ (Raghurampur) และนาลันทา (Nalanda) ตัวอย่างจากรัฆุมปุระเป็นพระพิมพ์ภาพพระพุทธรูปปางมารวิชัย (ภูมิลปารศมฺพรา) ประทับบนปัทมาสน์ภายใต้ชุ่มจรมันซึ่งทำเป็นรูปวงโค้ง ๓ วงเหนือชุ่มเป็นหลังคาทรงศิขร มีสถูปขนาดเล็กประดับอยู่ทั้งสองข้าง ได้ปัทมาสน์มีจารึกสมัยพุทธศตวรรษที่ ๑๖ (รูปที่ ๒๑) ส่วนพระพิมพ์จากนาลันทาแสดงภาพพระพุทธรูปประทับอยู่ภายใต้ชุ่มจรมันรูปวงโค้ง ๓ วงเหนือขึ้นไปเป็นหลังคาทรงศิขรมีอามาลกะประดับอยู่บนยอด และมีรูปสถูปขนาดเล็กประดิษฐานอยู่บริเวณส่วนบนอีก ๑ องค์ พระพิมพ์ลักษณะใกล้เคียงกันนี้ยังพบที่พุทธคยาซึ่งได้รับการกำหนดอายุไว้ในสมัยกลาง (สมัยราชวงศ์ปาละ) เช่นกัน (กฤษฏา พินศิริ, ๒๕๔๐ : ๖๗-๖๘)

ศิลปะอินเดียแบบปาละคงแพร่เข้ามาในบริเวณเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ตั้งแต่ราวพุทธศตวรรษที่ ๑๔-๑๖ และส่งอิทธิพลให้กับบรรดาพระพิมพ์

รูปที่ ๑๖ พระพุทธรูปประทับนั่งห้อยพระบาท วัดถ้ำคูหา อำเภอกาญจนดิษฐ์ จังหวัดสุราษฎร์ธานี
ที่มา : พิริยะ ไกรฤกษ์, ศิลปะทัศนศิลป์ก่อนพุทธศตวรรษที่

รูปที่ ๑๗ พระพุทธรูปปางประทานพร พบที่วัดร่อ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา
ที่มา : สุภัทรดิศ ดิศกุล, ศิลปะในประเทศไทย, รูปที่ ๙

รูปที่ ๑๘ พระพุทธรูปปางประทานพร หน้าถ้ำอชันดาที่ ๑๙
ที่มา : สุภัทรดิศ ดิศกุล, พระพุทธรูปอินเดียและ ความรู้ใหม่เกี่ยวกับโบราณคดีจีน, หน้า ๕๘

ปีที่ ๑๙ พระพุทธรูปปางวิกรรกะ พบที่เมืองย้าย
อำเภอสาละยมาศ จังหวัดบุรีรัมย์
ที่มา : สุภัทรทิศ ศิลปะในประเทศไทย, รูปที่ ๘.

๒๐ พระพุทธรูปปางปรก พบที่จังหวัดปราจีนบุรี
: สุภัทรทิศ ศิลปะในประเทศไทย, รูปที่ ๑๒.

ปีที่ ๒๑ พระพิมพ์พิมพ์พุทธคยา พบที่ชุมชนประ
ประเทศอินเดีย
มา : ฤกษ์วิภา หิณศิริ, "พระพิมพ์สมัยเมืองพุทธ
แบบพระเจ้าอนิรุทธ" ศิลปากร, หน้า ๖๘.

ในภูมิภาคนี้ เป็นต้นว่า พระพิมพ์ในศิลปะพม่าสมัยเมืองพุทธคยา พระพิมพ์ใน
ศิลปะเขมรที่ได้ดัดแปลงเป็นพระพุทธรูปประทับภายในซุ้มทรงปราสาท
แทนซุ้มสถูปแบบพุทธคยา สำหรับในประเทศไทยก็ได้มีการค้นพบพระพิมพ์
ศิลปะปาละที่แสดงภาพ พระพุทธรูปประทับอยู่ภายใต้ซุ้มจระนำของ
สถูปแบบพุทธคยา ที่ตำบลพงตึก อำเภอกำมะนา จังหวัดกาฬสินธุ์ ซึ่ง
สันนิษฐานว่าคงจะเป็นสิ่งของเพื่อการเคารพบูชาที่พวกพม่าได้นำติดตัวเข้ามา
และอาจเป็นต้นเค้าให้แก่พระพิมพ์ที่สร้างขึ้นในช่วงปลายของสมัยทวารวดี
ดังที่ได้พบพระพิมพ์ดินเผาที่แสดงภาพพระพุทธรูปประทับ
ภายใต้สถูปแบบพุทธคยา จากแหล่งโบราณคดีสมัยทวารวดีหลายแห่ง
เช่นที่เมืองโบราณนครปฐม จังหวัดนครปฐม ที่บ้านคูเมือง อำเภออินทร์บุรี
จังหวัดสิงห์บุรี เป็นต้น

นอกจากอิทธิพลของศิลปะทางพุทธศาสนาจากภาคตะวันออกเฉียงใต้
ภาคเหนือ และภาคตะวันออกเฉียงเหนือของอินเดียแล้ว ยังได้พบหลักฐาน
ว่าอิทธิพลทางศิลปะจากศูนย์กลางพุทธศาสนาในอินเดียภาคตะวันตก
(แคว้นคุชราตและแคว้นเสาราชปุระ) ภายใต้การอุปถัมภ์ของกษัตริย์ชาวซิเดียน
(ศกะ) ราชวงศ์กษัตริย์ (Saka-Ksatrapa) และสืบต่อโดยราชวงศ์ไมตรกะ
(Maitraka) ก็อาจเข้ามามีอิทธิพลต่อศิลปกรรมทางศาสนาในรัฐทวารวดี
ด้วยเช่นกัน

พุทธศาสนิกายเถรวาทหรือนิกายหินยานที่เจริญรุ่งเรืองอยู่ใน
ภูมิภาคนี้ ได้รับการอุปถัมภ์จากกษัตริย์ชาวศกะราชวงศ์กษัตริย์ (Saka-
Ksatrapa) ซึ่งปกครองอินเดียภาคตะวันตกอยู่ในช่วงพุทธศตวรรษที่ ๔ -
๑๐ มีหลักฐานว่าถ้าเจดีย์สถานบางถ้ำในบริเวณภาคตะวันตกและ
พุทธสถานบางแห่งในแคว้นคุชราตได้สร้างขึ้นภายใต้ราชวงศ์นี้ เป็นต้นว่า
มหาสถูปที่เมืองเดฟนีโมรี (Devnimori) ในแคว้นคุชราต (Gujarat)

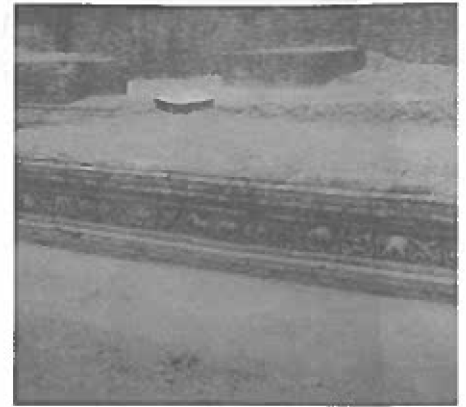
จากการขุดค้นทางโบราณคดีที่เมืองเดฟนีโมรี (Devnimori) ใน
มณฑลสภารกัณฐะ (Sabarkantha) ทางตอนเหนือของแคว้นคุชราต
(Gujarat) ได้พบมหาสถูป มหาวิหาร และวิหารขนาดเล็ก ทั้งหมด
สร้างด้วยอิฐแฉะล้อมด้วยสถูปจำลอง ๔ องค์ รูปแบบของมหาสถูปและ
มหาวิหารที่พบที่เมืองเดฟนีโมรีเป็นที่นิยมของชาวพุทธในภาคตะวันตกของ
อินเดียในช่วงพุทธศตวรรษที่ ๑๐ ถึง ๑๓ โดยเฉพาะมหาสถูปซึ่งถึงแม้ว่า
เครื่องบนจะพังทลายไปแต่ยังคงเหลือส่วนที่เป็นองค์ระฆังขนาดใหญ่ตั้งอยู่
บนฐานสี่เหลี่ยมจัตุรัส ๒ ชั้นลดหลั่นกัน ฐานแต่ละชั้นจะมีการแบ่งเป็นช่อง
แต่ละช่องมีการตกแต่งด้วยซุ้มโค้ง สันนิษฐานว่าเดิมคงจะประดิษฐาน
พระพุทธรูปประทับนั่งปางสมาธิดินเผาที่ขุดค้นพบจำนวนถึง ๒๖ องค์ ภายใน
กรุตรงกลางสถูปได้ขุดพบของมีค่าจำนวนมากฝังอยู่ในระดับต่าง ๆ

ความนิยมในการสร้างสถูปบนฐานสี่เหลี่ยมจัตุรัส ๒ ชั้นลดหลั่นกัน
หรือชั้นเดียวโดยมีบันไดขึ้นด้านหนึ่งด้านใด (ส่วนใหญ่จะเป็นด้านตะวันออก)
ได้เริ่มปรากฏขึ้นในภาคตะวันตกเฉียงเหนือของอินเดียที่เมืองตักสิลา
ในช่วงสมัยที่อยู่ภายใต้การปกครองของกษัตริย์ชาวศกะ - ปาเกียน

(พุทธศตวรรษที่ ๕ - ๘) และกลายเป็นแบบนิยมสืบต่อมา ดังปรากฏให้เห็นในภูมิภาคต่างๆ ของอินเดียในช่วงสมัยคุปตะถึงสมัยหลังคุปตะ (พุทธศตวรรษที่ ๙ - ๑๓) เป็นต้นว่า สถูปที่มिरปุระ - ขาส (Mirpur - khas) ในแคว้นสินธ์ (Sindh) ทางภาคตะวันตกเฉียงเหนือของอินเดีย (ปัจจุบันอยู่ในประเทศปากีสถาน) ซึ่งสร้างขึ้นในช่วงพุทธศตวรรษที่ ๑๐ และที่หมู่บ้านสังการาม (Sankaram) ในแคว้นอานธระในอินเดียภาคใต้ ซึ่งสร้างขึ้นในช่วงพุทธศตวรรษที่ ๑๐ เช่นกัน นอกจากนั้นยังมีความนิยมในการตกแต่งฐานสถูปด้วยการแบ่งเป็นช่องด้วยเสาดัดมน และภายในช่องหรือซุ้มดังกล่าวประดับแผ่นดินเผาเป็นภาพปูนดำ (tarracotta plaques) ซึ่งเริ่มด้วยภาพปูนดำรูปพระพุทธรูปประทับนั่งปางสมาธิ (แบบที่พบที่มหาสถูปเดฟนีโมรี) ต่อมาได้มีภาพเล่าเรื่องต่าง ๆ มีทั้งภาพบุคคลในอิริยาบถต่าง ๆ เทพอมนุษย์หรือกึ่งเทพ สัตว์ต่าง ๆ มนุษย์หรือสัตว์ในจินตนาการหรือในเทพนิยาย รูปดอกไม้ ใบไม้ต่าง ๆ ตัวอย่างแผ่นภาพดินเผาที่ใช้ประดับฐานสถูปหรือพุทธสถานที่ยังคงสภาพให้เห็น คือ แผ่นภาพดินเผาที่ใช้ประดับพุทธสถานที่ไม่นามติ (Mainamati) (รูปที่ ๒๒) และปหารปุระ (Paharpur) (รูปที่ ๒๓ - ๒๔) ในแคว้นเบงกอล (ภาคตะวันออกเฉียงเหนือของอินเดีย) ซึ่งกำหนดอายุอยู่ในช่วงพุทธศตวรรษที่ ๑๔ (ผาสุก อินทราวุธ. ๒๕๔๒ : ๑๖๑ - ๑๖๓) การประดับฐานของ ศาสนสถานด้วยแผ่นภาพดินเผานี้อาจเป็นส่วนหนึ่งของแนวความคิดหรือแรงบันดาลใจในการประดับตกแต่งฐานของสถาปัตยกรรมในศิลปะทวารวดีด้วยภาพชาดก ลายรูปบุคคล รูปสัตว์ หรือลายรูปดอกไม้ ใบไม้ ก็เป็นไปได้

รูปแบบสถูปทรงกลมบนฐานสี่เหลี่ยมจัตุรัสชั้นเดียวหรือ ๒ ชั้น (ทั้งแบบมีบันไดหรือไม่มีบันได) ที่เป็นแบบนิยมในภูมิภาคตะวันตกของอินเดียในช่วงพุทธศตวรรษที่ ๑๐ - ๑๓ ยังได้เข้ามาเป็นต้นแบบของสถูปที่พบในเมืองโบราณสมัยทวารวดีหลายแห่ง เป็นต้นว่า สถูปทรงกลมบนฐานสี่เหลี่ยมจัตุรัสที่พบที่เมืองคูบัว และที่พบที่เมืองอู่ทอง สำหรับรูปแบบสถูปหรือเจดีย์ที่ตั้งอยู่บนฐานสี่เหลี่ยมจัตุรัสมีบันไดขึ้นด้านเดียวหรือทั้ง ๔ ด้านนั้น ดูเหมือนจะแพร่หลายมากกว่าแบบที่ไม่มีบันได เช่น เจดีย์ขนาดเล็กที่พบที่เมืองบน อำเภอพยุหะคีรี จังหวัดนครสวรรค์ นอกจากนี้ คูปองต์ ยังได้เคยตั้งข้อสังเกตไว้ว่าแผนผังของวัดพระเมรุนั้น อาจเทียบได้กับพุทธสถานปหารปุระอีกด้วย (ผาสุก อินทราวุธ. ๒๕๔๒ : ๑๖๓, ๒๐๙)

นอกจากอิทธิพลทางศาสนาและศิลปะที่รับโดยตรงจากประเทศอินเดียแล้ว ทวารวดียังอาจได้รับอิทธิพลทางศาสนาและรูปแบบศิลปะจากแหล่งอื่น โดยเฉพาะจากลังกาในสมัยอนุราชปุระ เนื่องจากพบหลักฐานหลายประการที่แสดงถึงการติดต่อสัมพันธ์กัน นอกจากพระพุทธรูปที่แสดงปางวิตรกะด้วยพระหัตถ์ทั้งสองข้างดังกล่าวมาแล้ว ยังได้พบหลักฐานอื่นๆ เป็นต้นว่า พระพุทธรูปสำริดปางแสดงธรรม พบที่

รูปที่ ๒๒ ภาพดินเผาประดับศาสนสถานที่ไม่นามติ แคว้นเบงกอล ประเทศอินเดีย

ที่มา : F.A. Khan. Architecture and Art Treasures in Pakistan, p.154

รูปที่ ๒๓ มหาสถูปปหารปุระ แคว้นเบงกอล ประเทศอินเดีย

ที่มา : F.A. Khan. Architecture and Art Treasures in Pakistan, p. 150

รูปที่ ๒๔ ภาพดินเผาประดับศาสนสถานปหารปุระ แคว้นเบงกอล ประเทศอินเดีย

ที่มา : F.A. Khan. Architecture and Art Treasures in Pakistan, p. 159

รูปที่ ๒๕ พระพุทธรูปปางวิครร- กฏกมุทรา
พบที่จังหวัดนครราชสีมา
ที่มา : สุภัทรทิศ ศิริกุล. ศิลปะในประเทศไทย,
รูปที่ ๒๖.

จังหวัดนครราชสีมา (รูปที่ ๒๕) ปัจจุบันจัดแสดงอยู่ในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร กรุงเทพฯ พระพุทธรูปองค์นี้ลักษณะที่สำคัญโดยทั่วไปคล้ายกับพระพุทธรูปแบบอมราวดีตอนปลาย คือ ประทับยืนทรงครองจีวรห่มเฉียงเป็นริ้ว พระหัตถ์ขวาแสดงวิตรรกมุทรา พระหัตถ์ซ้ายแสดงกฏกมุทรา แต่มีลักษณะพิเศษคือ พระรัศมีเป็นรูปเปลวไฟสามแฉก อันเป็นลักษณะเฉพาะของพระพุทธรูปลังกาแบบอนุราชปุระตอนปลายถึงสมัยโพลนาลูวะ จึงมีผู้จัดไว้ในศิลปะลังกาแบบอนุราชปุระ (เชษฐดิษฐ์ ๒๕๔๔ : ๔๕) และมีผู้กำหนดอายุพระพุทธรูปแบบนี้ไว้ราวพุทธศตวรรษที่ ๑๑-๑๒ (Ulrich Von Schroeder, 1990 : 184)

นอกจากนี้ ยังได้พบรอยพระพุทธรูปในบริเวณโบราณสถานสระมรกตที่เมืองโบราณศรีมโหสถ อำเภอศรีมหาโพธิ์ จังหวัดปราจีนบุรี สลักเป็นรอยพระพุทธรูปคู่สลักเว้าลงไปในพื้นที่สี่เหลี่ยม รูปร่างของฝ่าและนิ้วพระบาทมีลักษณะเป็นธรรมชาติ มีธรรมจักรสลักนูนประดับอยู่กลางฝ่าพระบาทแต่ละข้าง ซึ่งนักวิชาการบางท่านตั้งข้อสังเกตไว้ว่า น่าจะรับอิทธิพลมาจากศิลปะลังกา โดยเปรียบเทียบกับรอยพระพุทธรูปคู่ที่อภัยคีรี ประเทศศรีลังกาและกำหนดอายุอยู่ในช่วงพุทธศตวรรษที่ ๑๑-๑๓ (นันทนา ชุตินันท์, ๒๕๓๓ : ๓๔ - ๓๕)

นอกจากหลักฐานทางศิลปะดังกล่าวแล้ว ยังได้พบหลักฐานด้านจารึกที่สนับสนุนให้เห็นถึงการติดต่อสัมพันธ์ทางศาสนาระหว่างทวารวดีกับลังกา เช่น จารึกถ้ำนารายณ์ อำเภอพระพุทธรูป จังหวัดสระบุรี ซึ่งกล่าวถึงการเฉลิมฉลองปูชนียวัตถุโดยชาวอนุราชปุระหรือจารึกเนินสระบัว กล่าวถึงข้อความใน “เตลกกฏาหคคา” หรือคาถากระตะน้ำมัน ซึ่งเป็นคาถาที่แต่งขึ้นในประเทศลังกาสมัยอนุราชปุระ (เชษฐดิษฐ์ ๒๕๔๔ : ๔๕ - ๕๐) เป็นต้น

จากที่กล่าวมาทั้งหมดจึงน่าจะสรุปได้ว่า ศิลปะทวารวดี เป็นผลิตผลทางศิลปกรรมที่เกิดจากการรับเอาอิทธิพลทางศาสนาและศิลปะทั้งจากบริเวณภาคตะวันออกเฉียงใต้ ภาคเหนือ ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ และภาคตะวันตกของประเทศอินเดีย โดยเฉพาะแหล่งที่อยู่ใกล้เมืองท่าชายทะเลหรือมีเส้นทางการติดต่อทางทะเลได้โดยสะดวก นอกจากนี้ ยังอาจได้รับอิทธิพลจากศิลปะลังกา ตลอดจนศิลปะของดินแดนใกล้เคียงเข้ามาผสมผสานและปรับปรุงตามรสนิยมในเชิงช่างของตนเอง จนเกิดเป็นเอกลักษณ์เฉพาะ ทั้งนี้ยังได้พบว่า การรับอิทธิพลทางรูปแบบศิลปะจากแหล่งใดมักจะมีความสัมพันธ์กับความเจริญรุ่งเรืองทางพุทธศาสนาในแหล่งนั้น การเรียนรู้ศิลปะทวารวดีจึงอาจต้องศึกษาบริบทแวดล้อมต่างๆ รวมทั้งศึกษาศิลปะในดินแดนใกล้เคียงที่มีอายุร่วมสมัยควบคู่กันไป เพื่อให้องค์ความรู้เกี่ยวกับศิลปะทวารวดีมีความสมบูรณ์มากยิ่งขึ้น

บรรณานุกรม

- กฤษฎา พินศรี. “พระพิมพ์สมัยเมืองพุทราแบบพระเจ้าอโนรุธ” ศิลปากร. ปีที่ ๑๐ ฉบับที่ ๑ (มกราคม- กุมภาพันธ์) ๒๕๔๐.
- เชษฐ ดิงสัญลี. การวิเคราะห์การแสดงวิตรรกมูทราสองพระหัตถ์ของพระพุทธรูปทวารวดี. วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร ปีการศึกษา ๒๕๔๔.
- นันทนา ชุตินวงศ์. รอยพระพุทธรูปในเอเชียใต้และเอเชียตะวันออกเฉียงใต้. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์เมืองโบราณ, ๒๕๓๓.
- ผาสุข อินทราวุธ. รองศาสตราจารย์ ดร.. ทวารวดี การศึกษาเชิงวิเคราะห์จากหลักฐานทางโบราณคดี. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์อักษรสมัย, ๒๕๔๒.
- พิริยะ ไกรฤกษ์. ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.. ประวัติศาสตร์ศิลปะในประเทศไทยฉบับคู่มือนักศึกษา. กรุงเทพฯ : อมรินทร์การพิมพ์, ๒๕๒๔.
- _____. ศิลปะทักษิณก่อนพุทธศตวรรษที่ ๑๙. กรุงเทพฯ : อมรินทร์การพิมพ์, ๒๕๒๓.
- _____. อารยธรรมไทย พื้นฐานทางประวัติศาสตร์ศิลปะ เล่ม ๑ ศิลปะก่อนพุทธศตวรรษที่ ๑๙. กรุงเทพฯ : บริษัท อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่งจำกัด, ๒๕๔๔.
- ศักดิ์ชัย สายสิงห์. รองศาสตราจารย์ ดร.. “ฐาน บัววล” ในวัฒนธรรมทวารวดี : ที่มา ความหมายและความสัมพันธ์ทางด้านรูปแบบจากอินเดียสู่เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ดำรงวิชาการ. ปีที่ ๔ ฉบับที่ ๒ (กรกฎาคม - ธันวาคม) ๒๕๔๔.
- _____. ทวารวดีศิลปกรรมยุคแรกเริ่มในดินแดนไทย. กรุงเทพฯ : ภาควิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๔๓.
- ศิลปากร, กรม. นำชมพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ นครศรีธรรมราช. กรุงเทพฯ : รุ่งศิลป์การพิมพ์, ๒๕๔๓. (รูปหน้า ๖๒)
- _____. พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ พระปฐมเจดีย์. กรุงเทพฯ : อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง, ๒๕๔๒. (รูปหน้า ๒๓, ๕๗)
- _____. เมืองร้อยเอ็ด. กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, ๒๕๔๑.
- สุภัทรดิศ ดิศกุล. ศาสตราจารย์ หม่อมเจ้า. “พระพุทธรูปรุ่นเก่าในประเทศไทย” โบราณคดี. ปีที่ ๓ ฉบับที่ ๓ (๒๕๑๔).
- _____. พระพุทธรูปอินเดียและความรู้ใหม่เกี่ยวกับโบราณคดีจีน. สุพรรณบุรี : โรงพิมพ์สมิตพรินติ้ง, ๒๕๔๗.
- _____. ศิลปะในประเทศไทย. (พิมพ์ครั้งที่ ๑๒) กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๔๖.
- Boisselier, Jean. The Heritage of Thai Sculpture. New York & Tokyo : Weatherhill, 1975.
- Guillion, Emmanuel. Cham Art. Bangkok : Amarin Printing and Publishing Public, 2001.
- Khan, F.A. Architecture and Art Treasures in Pakistan. Karachi : Elite Publishers Limited, 1969
- Rao, P.R. Ramachandra. Andhra Sculpture. Hyderabad : Akshara, 1984.
- Schroeder, Ulrich Von. Buddhist Sculpture of Sri Lanka. Hong Kong : Visual Dhrama LTD., 1990.
- Srinivasan, P.R. . Bronzes of South India. Madras : India Press, 1963.